

РЕЦЕНЗІЯ

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія» Гетьмана Віталія Сергійовича «Специфіка теорій французької філософії кінця XX – початку XXI ст. щодо сутності тіла та ставлення до нього», рецензента доктора філософських наук, професора кафедри філософії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Бродецької Юлії Юріївни

Інформація про відповідність дисертації вимогам, передбаченим пунктами 14, 15, 16 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії від 12 січня 2022 р. № 44».

Дисертація Віталія Сергійовича Гетьмана «Специфіка теорій французької філософії кінця XX – початку XXI ст. щодо сутності тіла та ставлення до нього» подана у вигляді спеціально підготовленої кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису. Дисертація виконана здобувачем ступеня доктора філософії Віталієм Гетьманом особисто.

Актуальність дослідження

Актуальність даного дисертаційного дослідження визначається з одного боку, проблемним полем сучасного філософського дискурсу, що від початку XX століття все більше занурювався в проблематику «тілесності» та «тілесного»: меж, значення, їхнього визначення, подієвості. Але навіть більше, ця проблематика актуалізується сьогодні у зв'язку з суворими воєнними реаліями, в яких опинилося сучасне українське суспільство. Тож осмислення, визначення, рефлексії щодо природи «тілесного», «тілесності», «тіла» стають тим простором сучасних – соціально-філософського, культурологічного, політико-економічного дискурсів, в межах яких розкриваються природа, механізми та принципи «вписування» тілесного в сучасні реалії.

Концептуальним моментом дисертаційного дослідження Віталія Гетьмана виступає оптика саме теорій французької філософії кінця XX – початку XXI ст. щодо сутності тіла та ставлення до нього, аналіз специфіки якої представлений історико-філософською реконструкцією теорій про тілесне. Особливий інтерес в дисертаційному дослідженні привертають питання присвячені культурно-онтологічним підґрунтям французької філософії тіла, концептуалізації основних напрямків, на яких розбудовується концептуальний каркас дисертаційного дослідження.

Важливість розгляду зазначених питань зумовлена не лише потребою глибшого теоретичного розуміння та обґрунтування проблемних філософських концептів, а й необхідністю подальшої розробки теми тілесності в межах філософської антропології, соціальної та політичної філософії, філософії медицини, етики турботи, а також у міждисциплінарних студіях, що поєднують гуманітарні й медико-соціальні підходи.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів

Наукові положення та науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати проведеного Віталієм Гетьманом дослідження полягають в наступному. Так, *вперше*:

- визначено *інваріантну та новітні складові поняття тіла /тілесності* в контексті сучасної французької філософії. Як *інваріантну складову* виокремлено *розуміння тіла як поля вразливості, експозиції та потреби у турботі*, нерозривно пов'язаного з можливістю поранення, сорому, залежності від іншого й права на відновлення. До *новітніх складових* віднесено *феноменологічно-афективний вимір тілесності* (плоть, автоафекція, інтеркорпоральність), *біополітичний та дисциплінарний вимір* (тіло як об'єкт нормалізації, нагляду, клінічної видимості), *онтологію спільної експозиції* (тіло як спільна плотть, спільна вразливість), а також *нейропластичний і травматичний вимір* (тіло як пластична структура, що може бути зламаною й перезаписаною травмою);

- показано, що поняття тілесності трансформувалося від уявлення про тіло як зону провини, механізм, трудовий ресурс, «нормальне» продуктивне тіло (античні, патристичні, ранньомодерні та модерні моделі) до сучасних розроблених в французькій філософії концепцій тілесності як онтологічно первинного, політично керованого й етично навантаженого поля. Аргументовано, що перехід від тіла як «додатку» свідомості до тілесності

як умови світу та об'єкта біополітичного сортування є не лише концептуальною, а й історично зумовленою трансформацією;

- запропоновано інтерпретацію сучасної французької філософії тіла як перехресної точки між феноменологією, біополітикою, нейронауками та медико-етичними режимами турботи: показано, що мова «плоті», «інтеркорпоральності», «подієвої даності», «пластичності» та «тіла, що вимагає турботи» задає цілісне понятійне поле, в межах якого тілесність одночасно постає як живий досвід, як об'єкт дисципліни та як предмет етичної вимоги;

- аргументовано концепцію тіла як поля боротьби за людяність: показано, що у сучасній французькій думці тілесність стає місцем вирішення питання про те, хто має бути видимим, оплакуваним, врятованим і включеним до режимів турботи, а хто – виштовхнутим за їх межі.

Уточнено:

- підхід до співвідношення феноменологічної й біополітичної оптики в аналізі тілесності. Показано, що феноменологія тіла (М. Мерло-Понті, М. Анрі) не є лише «описом суб'єктивного досвіду», а вимагає критичного зіставлення з дисциплінарними та біополітичними режимами (М. Фуко, К. Малабу, Ж.-Л.Нансі), які формалізують тілесну вразливість у вигляді протоколів, клінічних процедур і адміністративних рішень. Уточнено, що «моє тіло» завжди вже частково «не моє», бо воно вписане у мережу інституційних рішень щодо того, кого й як лікувати, захищати, фіксувати, документувати;

- зміст низки ключових понять, пов'язаних із тілесністю, у французьких концепціях кінця XX – початку XXI ст.: «дисципліноване тіло», «біополітичне тіло», «спільна плоть», «подієва даність», «пластичність», «тіло-архів травми». Показано, як ці поняття позначають не лише онтологічні характеристики, а й конкретні режими видимості, експозиції, нормалізації та селекції тіл;

- інтерпретацію творчості Ж.-Л. Нансі, Ж.-Л. Маріона та К. Малабу в контексті філософії тіла: наголошено на тому, що йдеться не тільки про онтологію спільності, надлишкової даності чи пластичності як такої, а про онтологію спільно вразливого тіла, яке завжди вже виставлене до можливості поранення, відкидання, травми та економік насильства.

Дістали подальшого розвитку:

- систематизація термінології сучасної французької філософії тілесності. Поняття «плоть», «інтеркорпоральність», «експозиція», «насичена

даність», «дисципліноване тіло», «біополітичне тіло», «пластичність», «нейротравма», «тіло, що вимагає турботи» показані як елементи єдиного понятійного поля, яке дозволяє описати, як тілесність одночасно є тим, що відчуває, тим, що контролюється, і тим, що апелює до права на захист і відновлення;

- ідея зв'язку між історичними режимами тіла (тіло як носій провини, як механізм, як праця, як «нормальне» продуктивне тіло, як об'єкт дисциплінарного нагляду, як спільна вразливість, як травмована й пластична структура) та змінами в гуманітарних, політичних і біоетичних дискурсах. Показано, що трансформації в медицині, воєнному насильстві, клінічних практиках, цифровій медіалізації болю безпосередньо впливають на те, як французька філософія описує й переозначає тілесність;

- підхід до тілесності як політично навантаженого, етично вимогливого й онтологічно незамінного поля. На основі аналізу сучасних французьких концепцій обґрунтовано, що тілесність уже не може розглядатися ані як чисто біологічна «даність», ані як суто приватний досвід: вона постає як місце перетину феноменологічної самоданості, біополітичних технологій управління життям, медико-етичних режимів турботи та практик публічної експозиції болю й травми..

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ознайомлення з текстом дисертації дозволяє говорити в цілому про відповідність роботи В.Гетьмана вимогам до подібного виду досліджень. Сформульовані у дисертації наукові положення та висновки є обґрунтованими та базуються на ретельному аналізі джерельної бази та емпіричних матеріалів. Робота має чітку структуру, в кінці кожного розділу та підрозділів робляться самостійні висновки, простежується логічний взаємозв'язок і послідовність викладу результатів дослідження. Об'єкт, предмет та мета дослідницького проекту є узгодженими, а задачі – визначеними, що зумовлює логіку наукових пошуків дисертанта, відповідність результатів дослідження меті та завданням роботи. Зокрема, цікавим є підбір та застосування методологічної бази дослідження. Автор звертається до широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів аналізу, серед яких: дескриптивний, історико-філософський, лінгвістично-філософський, герменевтичний, структуралістський підходи.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять 11 підрозділів, загальних висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 196 сторінок, з яких 13 – список використаних джерел (194 найменувань). Обсяг текстової частини дисертації складає 183 сторінки.

Перший розділ дисертації **«Огляд літератури та методологія дослідження»**, присвячений аналізу наукових праць за напрямком досліджуваної проблематики, пошуку та обґрунтуванню методологічних підходів щодо обраного проблемного поля дисертаційної роботи. Здобувач звертається до евристичного потенціалу дескриптивного, історико-філософського, лінгвістично-філософського, герменевтичного та структуралістського підходів, що в цілому забезпечують можливість не тільки окреслити історико-філософські й культурно-онтологічні підвалини французької філософії тіла, але й проаналізувати специфіку останньої.

Другий розділ **«Історико-філософські й культурно-онтологічні підґрунтя французької філософії тіла на межі XX–XXI ст.»** зосереджено на розгляді основних концепцій щодо тіла та тілесності, які заклали засади для формування сучасної французької філософії тіла. Дисертант розгортає свою рефлексію від аналізу інтенцій про тіло в Античності (космологічні, калокагатійні, полісні виміри тіла), переходячи до середньовічних (креаціоністські, персоналістичні, сотеріологічні, дуальні виміри тіла) та новочасових (субстанційні, механістичні, автономні виміри). Таким чином, логіка дослідження виводить нас на сучасні теорії та виміри тілесності, представлені екзистенційними, масовими, технократичними вимірами тілесного буття.

Третій розділ **«Концептуалізація основних напрямків французької філософії тіла та ідей щодо біополітики на межі XX–XXI ст.: абрис ключових концептів»** ґрунтується на твердженні, що французька філософія кінця XX – початку XXI століття не створила єдиної теорії тіла. Вона акцентувала увагу на тілі як привілейованому місці, де сам філософський дискурс стає більш конкретним і менш схильним до універсалізацій.

У четвертому розділі **«Змістовні обрії концепту «тіло» у французькій думці на межі XX–XXI ст.: лінгвістично-філософський аналіз»** автор звертається до спроб концептуалізації поля «тіла» та «тілесності» в дискурсі сучасної французької філософії. Зокрема, цікавими є реверсії феноменологічної оптики «тілесності» через призму аналізу

концепту «самоданності» М. Анрі, психоаналітичної оптики концепту «я-шкіри» Д. Анзьє, історико-культурної оптики концепту «тактики тіла» Ж. Вігарелло. Розбудовуючи дослідницьку стратегію, дисертант звертається до концептуальних спроб французької філософії перепрошити архітектуру тілесності, зокрема, в концепті «протезу» Б. Стіглера та ризоматичного концепту «тіла без органів» Ж. Дельоза.

Таким чином, розгляд основних розділів, висновків, в цілому логіки дисертаційного дослідження, дозволяє говорити про його відповідність науковій спеціальності 033 «Філософія» за своїм предметним спрямуванням, ключовими теоретичними та методологічними аспектами, що є актуальними для сучасної філософської теорії. Зміст наукових праць дисертанта розширює та доповнює основні положення дисертаційної роботи, підтверджуючи її наукове значення. Достовірність отриманих результатів підтверджується їх апробацією на міжнародних науково-практичних конференціях.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть застосовуватися при викладанні навчальних дисциплін спеціальності 033 «Філософія». А саме, можуть сприяти вдосконаленню таких курсів, як «Історія філософії», «Філософська антропологія», «Соціальна філософія», «Філософія культури», «Біоетика», «Філософія медицини», «Філософія прав людини», а також спеціальних курсів, присвячених філософії тіла, медичним гуманітарним студіям та дослідженням травми й вразливості. Матеріали дисертації можуть слугувати концептуальним підґрунтям для аналізу сучасних практик медичної, соціальної та правової турботи про вразливі тіла, для розробки етичних та освітніх програм у сфері охорони здоров'я, реабілітації, психологічної підтримки, а також для критичної рефлексії публічних дискурсів, у яких репрезентується людська тілесність у ситуаціях насильства, війни та соціальної травми.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у чотирьох наукових публікаціях опублікованих в українських фахових наукових періодичних виданнях та двох наукових конференціях. Дотримано вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту друкованих праць, а саме публікацій основного змісту дисертації. Зміст публікацій здобувача, спрямованість міжнародних наукових конференцій, де відбулась апробація

основних наукових положень та результатів дисертації, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. В цілому дисертаційна робота за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням, матеріали якого пройшли відповідну апробацію.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Зміст наукових праць доповнює основні положення дисертаційної роботи. Дисертація оформлена відповідно до вимог МОН України, що висуваються до подібного роду наукових робіт і відповідає встановленим вимогам. Наукова робота є самостійною, завершеною працею, що пройшла належну апробацію.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Запропонована для розгляду тема дослідження піднімає актуальне для сучасного філософського дискурсу питання – реконструювати змістовні аспекти концепту тіла у феноменологічному, психоаналітичному, історико-культурному, техно-філософському, постструктуралістському напрямках сучасної французької філософії. Дисертант очевидно справляється з поставленою метою. Проте виникають певні дискусійні моменти, які потребують свого визначення та уточнення.

1. По-перше, треба зазначити, що специфіка історико-філософського аналізу певним чином полягає в фрагментації тих підходів, що попадають в фокус широкого дослідницького інтересу. Тобто часто, в прагненні охопити тривалий період розвитку певної філософської проблематики, пропускається сама сутнісна природа того чи іншого підходу, концепції, які виступають предметом дослідження наукової роботи. Тож і дане дисертаційне дослідження поруч з цікавою філософсько-історичною ретроспекцією проблеми «тіла» та «тілесності», зіштовхується з цією проблемою. А саме:

- спостерігаємо певні методологічні неточності, що оформлюються у вигляді не зовсім коректних положень роботи. Мова йде, наприклад, про компаративний аналіз методологічних платформ Платона і Аристотеля (**Розділ II, підрозділ 2.1 Космологічні, калокагатійні, полісні виміри тіла в Античності**). Так, у пошуках точок перетину зазначених концепцій, та з метою дослідження трансформації поняття «тілесність» в античній традиції, автор порівнює позиції авторів буквально шляхом формальної логіки. Зокрема, «тіло» і «тілесність» аналізуються через категорію полісного виміру. А саме, дисертант зазначає: «Платон не проголошує буквального ототожнення поліса і людини, однак свідомо встановлює

структурну аналогію між ними. Подальший аналіз трьох станів поліса і трьох частин душі підтверджує, що місто і людина осмислюються як два рівні однієї логіки впорядкування ...Саме тому, на нашу думку, полісний вимір античного тіла означає не просто факт співіснування багатьох тіл у місті, а те, що тілесність стає об'єктом політичної форми. Це твердження прямо випливає з платонівської моделі виховання, де гармонія душі, тілесна вправність і державний лад взаємно передбачають одне одного». І далі: «Політичне в античності надає тілам нормативної форми громадянської видимості» (стор. 47).

Такі висновки потребують уточнення, оскільки на відміну від Аристотеля, в аналізі Платона логіка розгортається навколо двох робочих категорій: «поліс» та «кайнонія». І якщо поліс – це форма, то кайнонія – це сутність, наповнення, єдність, тобто унікальний простір спільнотних відносин, в якому і розгортається потенціал людської душі! Тому тіло і тілесність тут розглядаються скоріше в полі кайнонічної, а не полісної природи людини. На відміну від Аристотеля. Тож компаративістика підходів Платона і Аристотеля, на якій зупиняється дисертант, вимагає виокремлення особливостей цих підходів, врахування контекстуальності тіла як об'єкту дослідження авторів.

З огляду на це, привертає увагу ще один момент аналізу. Зокрема, думка автора стосовно ставлення щодо античного зв'язку між тілом і полісом. «Його слід розуміти як форму великої нормативної інтенсифікації тілесності, але водночас і як форму її ієрархізації...Полісний вимір античного тіла є водночас продуктивним і виключальним, він формує громадянську тілесність, але не універсалізує її» (стор. 49).

На мою думку, мова йде не стільки про нормативну інтенсифікацію та ієрархізацію, скільки, принаймні у Платона, про іманентність зв'язку, природну функцію тіла та тілесності, як способу, засобу самої душі до організації суспільного порядку. Звідси і відповідний висновок, до якого приходить автор: «тілесність не як «об'єкт людини», а як спосіб її вбудованості в порядок буття і спільного життя».

Ще одне зауваження виникає у зв'язку з тлумаченням дисертантом креаціоністського підходу до «тілесності». Так, автор виводить креаціоністський вимір тіла із середньовічної традиції інтерпретації біблійної оповіді про створення людини: «У книзі Буття людина з'являється не як випадковий продукт безособового природного процесу, а як предмет особливого Божественного задуму... поєднує високу антропологічну гідність із матеріальною складовою: «І створив Господь Бог людину з пороку земного, і вдихнув у ніздрі її дихання життя»

(стор.52). На цьому робиться висновок щодо тлумачення належності людського тіла в середньовічній християнській традиції до самого акту створення людини: «... тіло тут має не просто фізичний, а креаційний статус, воно є створеним і тому вже самим фактом свого існування вказує на залежність людини від Творця... однак біблійна тілесність не є чисто матеріалістичною» (стор. 53). «Людина не зводиться ані до матеріальної складової, ані до безтілесного духовного принципу, вона від початку мислиться як єдність, у якій тілесне й животворне поєднані в одному Божественному задумі... На цій підставі можна зробити висновок, що у середньовічному християнському мисленні тіло є не автономною субстанцією, а створеним способом людської присутності, який має сенс лише у зв'язку з творчим актом Бога» (стор. 53).

Така інтерпретація проблематики «тілесності» дійсно є широко представленою в рамках західної середньовічної теологічної традиції, але не єдиною. Тобто цікавим евристичним моментом дослідження, на мою думку, була би спроба автора провести паралель у тлумаченні природи і ролі тіла між східнохристиянською середньовічною традицією та західнохристиянською. Специфіка і особливості розкриті в результаті можливого компаративного аналізу, розширили би подальший дискурс тілесності.

2. По-друге, в тексті спостерігається певна термінологічна розмитість. Наприклад, в аналізі підрозділу **2.2 «Креаціоністські, персоналістичні, сотеріологічні, дуальні виміри тіла у Середньовіччі»** автор наголошує на наступному: «... середньовічне мислення переносить центр ваги на походження тіла від Бога і на його включеність у драму гріха та благодаті. Це означає, що тіло вже не може бути витлумачене як самодостатній елемент світового ладу. Воно є тим, що має початок, тобто є *онтологічно залежним*, а тому від початку визначене не лише природно, а й теологічно. Саме це і становить перший, креаціоністський, вимір середньовічного тіла» (стор. 52). У зв'язку з цим і виникає питання: «Що означає «онтологічно залежне»? Можливо мова йде про онтологічну визначеність, онтологічну обумовленість, онтологічну похідність тіла?

Те саме стосується термінологічної конструкції щодо «цілісної структури сучасного переозначення тілесності», яку автор виділяє на основі екзистенційного, масового і технократичного вимірів тіла. У даному випадку можемо говорити про трьохвимірну структуру, але не цілісну. Оскільки цілісність передбачає якість та взаємодоповнювальність вимірів, їх гармонійність, а не просто кількість.

Ще одне категоріальне уточнення хотілося би зробити стосовно авторської характеристики тіла як центру сучасної антропологічної напруги: «... воно є одночасно *місцем людської істини*, об'єктом масового керування і полем технічної трансформації» (стор. 83). Що саме означає «місце людської істини»?

Урахування зазначених моментів, на мою думку, впливає на теоретико-термінологічну визначеність аналізу. Разом з тим, висловлені зауваження не претендують на загальну оцінку теоретичної та практичної значущості дисертаційного дослідження Віталія Гетьмана.

Висновок. Таким чином, на підставі аналізу дисертації Гетьмана Віталія Сергійовича на тему «Специфіка теорій французької філософії кінця XX – початку XXI ст. щодо сутності тіла та ставлення до нього» та наукових праць здобувача, можна свідчити про те, що робота є самостійною та завершеною працею, яка відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 №341), а також Наказу МОН України від 12 січня 2017 року №40 «Про затвердження вимог оформлення дисертації», а її автор – Віталій Сергійович Гетьман заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія».

Рецензент

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Юлія БРОДЕЦЬКА

Проректор з наукової роботи
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
кандидат біологічних наук, професор

Олег МАРЕНКОВ

10.08.2026